

Henrik Engelbrecht

Opera

i guldalderens
København

Gyldendal

Opera i guldalderens København

© 2017 Henrik Engelbrecht og Gyldendal A/S, København

Bogen er sat med Documenta og Kievit
Tekst og billedredaktion: Henrik Engelbrecht
Grafisk design og sats: Carl-H.K. Zakrisson
Forlagsredaktion: Lisbeth Primodt

Trykt hos Narayana Press, Gylling
1. udgave, 1. oplag

ISBN 978-87-02-23431-2

Omslag: Udsnit af C.F. Christensen: Under en forestilling
på Det Kongelige Teater, ca. 1820-1830. Statens Museum
for Kunst © SMK Foto

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner,
der har indgået aftale med Copy-Dan, og kun indenfor de i aftalen
nævnte rammer.

Gyldendal Nonfiktion
Klareboderne 3
1001 København K
www.gyldendal.dk

Tak for velvillig støtte til:

Augustinus Fonden

Dronning Margrethe og Prins Henriks Fond

Farumgaard-Fonden

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond

Toyota-Fonden

Weyse Fonden

Indhold

- Forord 8
- 1 **Mozarts fiasko i den stinkende by** 11
København 1798. Mozarts *Così fan tutte*.
- 2 **Opera i Danmark før guldalderen** 23
Fra 1634 til 1798.
- 3 **Rotter, træk og snaps** 33
Forholdene for publikum.
- 4 **Druk, fængsel og arbejdskamp** 45
Forholdene for de ansatte.
- 5 **Forføreren og livjægeren** 57
Édouard Du Puy og Mozarts *Don Juan* 1807.
- 6 **Skøn jomfru! Luk dit vindue op** 67
Weyses *Sovedrikken* 1809 og *Faruk* 1812. Kuhlaus *Røverborgen* 1814 og *Trylleharpen* 1817.
- 7 **En ægte italiener** 81
Giuseppe Siboni og Rossinis *Tancredi* 1820.
- 8 **Rossinister mod Weysianere** 95
Rossinis *Barberen i Sevilla* 1822. Kuhlaus *Lulu* 1824.
- 9 **Tyskerne kommer – stadig** 107
Webers *Jægerbruden* 1822. Beethovens *Fidelio* 1829. Marschners *Hans Heiling* 1836.
- 10 **Vaudeville eller opera?** 119
Heibergs vaudeviller. Mozarts *Flugten af klostret* 1826. Meyerbeers *Robert le Diable* 1833.
- 11 **Konkurrencen fra udlandet** 131
Italienerne på Hofteatret. Jenny Lind i København.
- 12 **Nye vinde blæser** 145
Mozart med recitativer. Rungs *Stormen på København* 1845. Hartmanns *Liden Kirsten* 1846.
- Efterskrift – lyden af guldalderen** 157
Peter Schram og Ludvig Phister på fonografvalser.
- Tidslinje 166
- Kilder 177
- Tak til 180
- Person- og værkindeks 181

Forord

I 1798 kan københavnernes for første gang opleve en Mozart-opera på scenen. Den bliver sunget på dansk af de lokale skuespillere, som aldrig har prøvet at synge den slags før. De får kun ganske få prøver inden premieren. Aftenen bliver en total katastrofe.

Hvordan var det at arbejde som kombineret sanger og skuespiller på Det Kongelige Teater og skulle synge og spille måske 40 eller 50 forskellige roller på en enkelt sæson uden nogen egentlig sangermæssig uddannelse? Hvordan har det været at gå i teatret og se forestillinger med slidte papkulisser, med talt dialog i Rossinis *Barberen i Sevilla* – og hvordan følte det at sidde i overfyldte loger i et rottebefængt teater sammen med alt for mange andre mennesker, der heller ikke havde været i bad for nylig?

Denne bog er et forsøg på at tage turen tilbage til guldalderens operavirkelighed i Danmarks hovedstad. Jeg har valgt at koncentrere mig om de 50 år fra den første opførelse af en Mozart-opera i Danmark i 1798 frem til enevældens afskaffelse i 1848. I den periode spiller Det Kongelige Teater 176 forskellige operaer og syngespil – 41 af dem er uopførte skrevet til teatret. Næsten alle er fuldstændig glemt i dag.

På langt de fleste billeder fra guldalderens København får man indtryk af, at alt er harmonisk orden og selvtilfreds borgeridyl. Det er ikke mindst malerne, der har givet os et glansbillede af en postkortsmuk by, pertentligt renskuret og med Søren Kierkegaard, Bertel Thorvaldsen og H.C. Andersen spadserende rundt i fred og ro på vej til næste visit.

Virkeligheden er en helt anden. Ved indgangen til det 19. århundrede er København en beskidt og sundhedsfarlig by, styret – som resten af riget – af et korrupt og brutalt embedsapparat omkring den enevældige, skizofrene Christian 7. og hans søn. Danmark er en reaktionær politistat. Pengene fosser ud af statskassen, ikke mindst til planløse militæreventyr

i Napoleonskrigenes Europa, og indtægterne fra den internationale handel er helt utilstrækkelige. Ulykkerne hagler ned over byen i begyndelsen af 1800-tallet. Lord Nelson knuser det meste af den danske flåde i slaget på Reden i 1801, og englænderne terrorbomber byens befolkning seks år senere. Inflationen hærger, og staten går fallit i 1813. Riget mister Norge året efter. Danmark er ydmyget helt ind i sjælen.

Alligevel blomstrer kulturen og videnskaben i København. Der bliver tænkt store tanker og produceret kunst i massevis; Thorvaldsens skulpturer, C.F. Hansens bygninger, Grundtvigs og Ingemanns salmer, Eckersbergs, Købkes og Marstrands billeder, H.C. Ørsteds opdagelser, Kierkegaards skrifter og H.C. Andersens eventyr.

Alle, der har råd, går samme sted hen, når de for alvor skal underholdes; i teatret. Vi tager med dem, når de ser og hører operaer af Mozart, Rossini, Weyse, Kuhlau og Weber for første gang. Vi følger med, når de kommer op at slås under forestillingerne – og når de er for fulde til at holde sig vågne undervejs.

God rejse med tilbage til guldalderens København. Vi nærmer os allerede Nørreport ...

KAPITEL 1

Mozarts fiasko i den stinkende by

Året er 1798. Mozart er død for kun syv år siden. Hans operaer er ikke nået til København endnu, men en ihærdig tysk første generations-indvandrer presser på. Nu skal det endelig være, og titlen er *Elskernes skole*. Men mange i byen er skeptiske.

Udsigt langs volden mod Nørreport, set indefra. C.W. Eckersberg, 1807. Statens Museum for Kunst © SMK Foto.

København er mere end ti gange større end landets næststørste by. Det er her, både hoffet, landets eneste universitet, flåden og Danmarks største landmilitære garnison holder til. Her bor 100.000 mennesker tæt sammen på et areal omkranset af volde, og de fire snævre byporte er de eneste veje ind og ud af byen. København er en fæstning.

Vi ankommer fra nord – dér, hvor Nørreport Station ligger i dag. Voldene med træerne på toppen strækker sig ud til begge sider, og vi styrer mod en lille port. Vor Frue Kirkes tårn rager op midt i byen med sine svimlende 116 meter til spirets top. Det er tydeligt, at byen her er landets hovedstad.

Malkekøer og natmænd

Så snart vi er gennem Nørreport, bliver vores lugtesans ramt af den kvalmende stank af København. Ud over de mange mennesker, der er stuvet sammen på alt for lidt plads, bor her også masser af heste, grise, høns, får og langt over tusind malkekøer indenfor voldene – mange af dem opstaldet i faldefærdige etageejendomme.

De mange tons daglig dyregødning bliver som regel solgt til landmænd udenfor byen, men ellers ender den sammen med enorme mængder af gylle hver dag direkte i rendestenen sammen med madrester og slagteriaffald. Nedgravet kloakering er et ukendt begreb, og spilde-

Tjenestefolk henter vand fra byens pumper. Vandet er en grimset suppe af lunken søvand, plantestumper, småfisk og slam. Vandet bliver ledt ind til byen fra de omkringliggende søer i hule træstammer sat sammen med blyforinger. Det skal både sies og koges, inden man kan drikke det uden risiko for et alvorligt mavetilfælde. Ikke underligt, at mange foretrækker at drikke vandet som kaffe eller te – eller tager et krus øl og en slurk brændevin, når tørsten skal slukkes. Ved siden af pumpen benytter én af byens mange visekællinger lejligheden til at sælge sine skillingsviser med den seneste sladder om barnemord, optøjer og henrettelser.

vandet fra byens mange håndværksvirksomheder løber også ud i den åbne rendesten. Rendestenens indhold løber kun langsomt ud i havnen i den flade by. På turen ned ad Købmagergade er stanken af udledningerne fra garvernes værksteder ulidelig. Børnene leder alligevel efter tabte småmønter med hænderne i rendestenens tykke slam.

Byen har ingen offentlige toiletter, og alle porte stinker af urin. Husene har heller ikke toiletter, som vi kender dem, men små skure i gårdene med latriner, bygget over dybe, murede huller i jorden. Her hober det menneskelige affald fra byens indbyggere sig op i månedsvi og bliver først fjernet, når det er virkelig nødvendigt. Arbejdet med at skovle brun, stinkende latrin bliver udført om natten af de hærdede natmænd. Om morgenen kan man tydeligt følge natmændenes rute, hvor den fyldte, skvulpende og utætte åbne vogn er kørt gennem byen til depoterne på Amager.

Vi drejer til venstre, da vi kommer til Amagertorv og den nye Højbro Plads, som blev anlagt efter den store brand i 1795. Her sælger amagerbønderne deres grøntsager og blomster. Professionelle slagsbrødre optræder i bar overkrop med en kødrand af ivrige tilskuere omkring sig.

Det vrimler med herreløse og i mange tilfælde farlige hunde i byen. Hunderakkerne prøver at fange så mange som muligt med store net, og en hale af hujende gadedrenge løber efter rakkernes vogne og jubler, når det lykkes en hund at slippe fri.

Tegning af Knud Gamborg.

Når man har vænnet sig til lugten af guldalderens København, lægger man mærke til larmen. Gaderne i byen er for det meste brolagt med enten toppede eller flade sten. Den øredøvende larm fra trækvogne og hestekøretøjers jernbeslåede hjul blander sig med lyden af hestesko mod sten, gadehandlernes højlydte verbale reklameindslag, galende haner og de mange hundrede herreløse hunde, der løber omkring i gaderne.

Det store torv

Midt i byen ligger Kongens Nytorv. Torvet er stort og øde, men de ældre kan stadig huske krinsen med den dobbelte række af lindetæer. Den måtte lade livet halvtreds år tidligere, fordi torvet skulle bruges som eksercerplads. Nu står kun rytterstatuen af Christian 5. tilbage midt på pladsen, ensom med sit lille rækværk.

Kongens Nytorv er stedet, man bor, hvis man er gæst i København og vil bo standsmæssigt. I 1795 er Hotel d'Angleterre rykket fra Vingårdsstræde til torvet, og det tidligere Holsteinske Palæ er nu omdannet til Hotel du Nord. Fra værelserne på hotellerne kan man se over på byens

Kl. 12 er der vagtskifte ved hovedvagtten på torvet, og livgarden ankommer med fuld musik. Når det har regnet, skal de vade gennem de enorme vandpytter, der samler sig på torvet. Dræn og afløb findes ikke. Når det er varmt og tørt og blæser op på Kongens Nytorv, hvirvler sandet og det gule ler, der ligger mellem de skæve brosten, til gengæld op i øjnene og ned i lungerne på både gardere, tjenestefolk, handlende og københavnere på gåtur. Den slags ser man ikke på C.W. Eckersbergs skildring af torvet fra 1807, der som næsten alle andre guldalderbilleder er kemisk rensat for alt, der ikke passer med tidens – og ikke mindst kunstnerens kunders – trang til idyl og bedsteborgerlig tilfredshed med tingenes tilstand. Statens Museum for Kunst © SMK Foto.

kulturelle centrum – komediehuset. Bygningen er oprindelig tegnet af Nikolaj Eigtved, indviet i 1748, og ombygget og moderniseret 25 år senere af arkitektkollegaen C.F. Harsdorff. Teatret har monopol på skuespil i byen, men langt fra alle københavnere går i teatret; omkring 90% af byens befolkning lever i varierende grader af fattigdom, og kun få af dem har råd til selv de ringeste pladser mere end et par gange om året. Det er byens embedsmænd, forretningsfolk, studenter og succesfulde håndværksmestre, der er grundstammen i komediehusets publikum.

Teatret har stået på torvet i 50 år. Det er et under, at det aldrig brænder ned. Alt på scenen er bygget af træ og lærred, og står centimeter fra de åbne flammer i tællelysene, som er den eneste belysning i rummet. Loftet over scenen er proppet med alt for mange scenetæpper. Lageret af brandfarlige, sammenrullede lærredstæpper fortsætter – uden nogen form for brandvæg – på loftet over publikumsområdet. Hvis ilden først fik fat her, ville det som noget af det første falde ned over tilskuerne. De ville ikke have en chance for at komme ud ad de smalle døre i tide.

I teatret på Kongens Nytorv kan man se danske oversættelser af tidens populære, småsentimentale hyggeskuespil af tyskerne August Wilhelm Iffland og August von Kotzebue, nydelige balletter af teatrets egen balletmester Vincenzo Galeotti og syngespil – selvfølgelig også sunget på dansk – af franskmænd som André Grétry og Nicholas d'Alayrac med talt dialog mellem sangene og med handlinger taget fra det borgerlige eller landlige hverdagsliv. Man spiller stadig Holberg, men mest af pligt; de fleste synes, at hans komedier er håbløst gammeldags.

Repertoiret er ren underholdning, beregnet til at bekræfte alle i, at verdensordenen er i vinkel, og at alt ordner sig inden tæppefald. Men nogen har planer om at udfordre københavnere med ny musikdramatik, de aldrig før har hørt og set. Teaterchefen er kammerherre Adam Wilhelm Hauch. Han har i flere år måttet høre på sin kapelmesters evige omkvæd om, at teatret må og skal opføre Mozarts nye, geniale operaer. Hauch mener ikke, at Mozart er noget for københavnere. Han synes, at det er noget krukke pjat, der måske nok kunne være

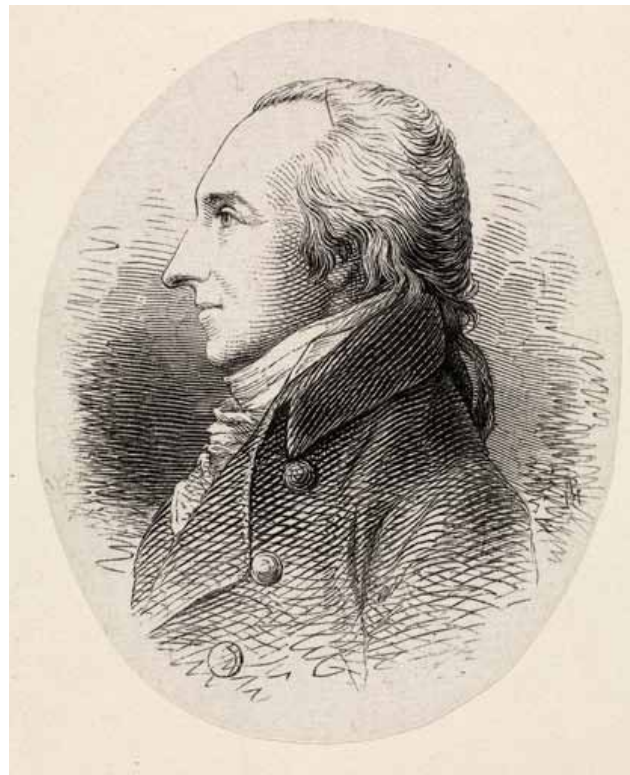
Det Kongelige Teater ligger i 1798 præcis, hvor den firesporede vej Holmens Kanal nu kører mellem Magasin og den nuværende Gamle Scene. I baggrunden ses Erichsens Palæ, nu en del af Danske Banks hovedsæde, som er påbegyndt, men først står færdigt i 1801. Farvelagt litografi fra 1835. Det Kongelige Teater.

Et chefjob i guldalderen er ikke nødvendigvis et fuldtidsarbejde, og Adam Wilhelm Hauch bliver i tidens løb udnævnt til både overhofmarskal, overstaldmester samt leder af Kunstammeret og Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling – samtidig med at han stadig skal forsøge at få kunsten og økonomien til at hænge sammen på Kongens Nytorv. Hauch prøver flere gange at slippe for teaterchefjobbet, men det lykkes først i 1811. Han vil til gengæld meget gerne fortsætte som chef for Det Kongelige Kapel, og det gør han helt frem til sin død i 1838. Maleri fra samme år af Christian Albrecht Jensen. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Hans Petersen.

interessant for kendere, men som han er sikker på vil kede et publikum, der – som han siger – er vant til melodøs musik.

Hauchs forudsætninger for at bedømme Mozarts operaer er til at overse. Han er egentlig officer og ritmester i livgarden til hest, og uanset hvad kongen sætter ham til, løser han opgaven til punkt og prikke. Hvorfor ikke også sætte en effektiv officer til at styre løjerne i komediehuset?

F.L.Æ. Kunzen er født i Lübeck og har allerede i mere end ti år været en vigtig del af musiklivet i København – ikke mindst som komponist til operaer og syngespil. Det Kongelige Bibliotek.

En tysker med ambitioner

Manden, der har presset på for at få Hauch til at sætte en opera af Mozart på plakaten, hedder Friedrich Ludwig Æmilius Kunzen. Han har i tre år været teatrets kapelmester, og han har ambitioner om at hæve det musikalske niveau til det, han kender fra sine rejser til Berlin, Frankfurt og Prag.

Syd for grænsen har Kunzen nemlig fået farten af de nye vinde, der blæser i operaverdenen; han er fast besluttet på at præsentere en af

Mozarts operaer i København. Til sidst får han sin vilje. Måske fordi Hauch alligevel er på vej væk; han ansøger kongen om at måtte slippe for jobbet som teaterchef og al bøvet på et teater fyldt med besværlige kunstnere og med en nærmest umulig opgave med at få budgettet til at balancere.

Kunzen får lov til at sætte Mozart på plakaten – men så skal det også være den mindst bekostelige og enkleste af Mozarts operaer. Valget falder på *Così fan tutte*, selv om den kræver mindst fire fremragende sangere i hovedpartierne. Teksten bliver oversat af én af teatrets faste mænd på den slags opgaver, Adam Gottlob Thoroup. Den danske titel er nu *Væddemålet eller Elskernes skole*. Væk er recitativerne, og ind kommer den talte dialog mellem musiknumrene, som københavnerne kender fra de populære syngespil. Thoroup leverer et fantasifuldt metervareprodukt, milevidt fra Lorenzo da Pontes geniale originaltekst.

Den usyngelige musik

Der er lidt over tyve skuespillere af begge køn ansat ved teatret. De medvirker både i talerrollerne i komedierne og tragedierne og som sangere i syngespillene. Kun et par af skuespillerne er habile sangere – de fleste klarer sig igennem, så godt de kan, men det musikalske niveau på scenen er sandsynligvis under al kritik. Det hjælper ikke, at korets medlemmer er deltidsansatte, underbetalte og stort set aldrig ædru. Det sidste har de til fælles med en stor del af kollegerne i teatrets øvrige faggrupper.

Kunzen går i gang med at indstudere rollerne i *Così fan tutte* med solisterne fra husets faste stab af skuespillere. De fleste er overhovedet ikke i stand til bare tilnærmelsesvis at synge deres partier, selv om Kunzen gør sit yderste. Skuespillerne klager til ledelsen over den nye, usyngelige musik, og de opfordrer ham til simpelthen at droppe projektet helt. Men beslutningen er taget, og prøverne fortsætter.

Sladderer fra prøverne går allerede rundt i byen, sikkert sat i gang af teatrets skuespillere. Københavnerne snakker om den mærkelige musik, som vist er skrevet mere for orkestret end for sangerne. Der er lagt op til en aften, hvor en stor del af publikum allerede på forhånd er overordentligt skeptiske. For en sikkerheds skyld reklamerer man med, at der også vil være et børneballetindslag af balletmester Galeotti i løbet af aftenen.

Et håbløst projekt

Den 19. oktober 1798 er der premiere på *Elskernes skole*. Mange af arierne, duetterne og ensemblerne i partituret er blevet beskåret eller strøget helt, sandsynligvis både for at holde varigheden nede og for at undgå en række forudsigelige vokalkatastrofer undervejs. Scenegangen når man aldrig at blive helt færdig med at få på plads; de medvirkende må indstille sig på at improvisere sig igennem så godt som muligt. Ikke en uvant situation, for instruktøren, som vi kender funktionen i dag, er slet ikke opfundet endnu. Der er som regel en ansvarlig husinstruktør på en ny forestilling – ofte en af de erfarne skuespillere – men hans indsats er stort set begrænset til at stå for at undgå, at de medvirkende falder over hinanden på vej ind og ud.

Titelbladet på librettoen til den første danske udgave af Mozarts *Così fan tutte* ... "efter Befaling forandret og oversat" af Adam Gottlob Thoroup. Hvis man vil forberede sig inden forestillingen, kan man købe den lille bog hos bogtrykkeren Madam Mort-horst i Brolæggerstræde for én mark og 12 skilling. Det Kongelige Bibliotek.

Når en sanger først står på scenen med sine kolleger, indtager man tit den obligatoriske halvcirkel med blikket stift rettet mod kapelmesteren ved klaveret. Resten er op til den enkelte, som kan vælge enten at overspille med groteske fagter eller stå fuldstændig stille og koncentrere sig om at synge. Man er nødt til at placere sig så tæt på rampen som muligt – lyset fra kerterne når ikke langt ind på scenen. Det er en fast regel, at alle medvirkende skal mødes inden generalprøven og vise sig for hinanden i deres kostume en time inden forestillingen – det er første gang, sangerne har kostumer på, og man skulle jo nødt blive alt for overrasket over kollegernes udseende i halvmørket, når først forestillingen er i gang. Kun sjældent bliver der købt nye kostumer til en premiere. De medvirkende er selv med til at vælge et passende kostume fra lageret til deres nye roller, men ifølge reglementet skal påklædningen naturligvis være “anstændig og indrettet efter det opførende Stykke”.

Koret består af de få fastansatte korister, af teatrets elever og af de skuespillere, der ikke har egentlige roller i stykket. Den yngste af tenorerne i koret spiller rollen som ‘en tjener’. Hans navn er Adam Oehlschläger, og han får en meget kort scenekarriere. Han glemmer til gengæld aldrig, hvad der sker, da tæppet den aften går op for den første opførelse af en Mozart-opera i København, og han skriver om det i sine erindringer mange år senere.

Alt går galt

Kapelmester Kunzen leder slagets gang fra det lille klaver, der står i orkestergraven helt oppe mod scenekanten. Den musikalske ledelse er delt praktisk op mellem koncertmesteren for kapellet, der skiftevis spiller violin og dirigerer orkestret med sin bue, og kapelmesteren, der sidder med ryggen til orkestret. Han har sin opmærksomhed rettet mod sangerne på scenen og kan både sufflere teksten og spille med på solisternes og korets partier. Der er brug for solide doser af begge dele ved premieren på *Elskernes skole*.

Alligevel begynder tingene hurtigt at gå galt. Skuespillerne Hans Quist og Peter Jørgen Frydendahl synger partierne som Fernando og Astolfo – oversætteren Adam Thoroup mener åbenbart, at de originale navne Ferrando og Guglielmo er for svære. De to skal undervejs forklæde

sig og forsøge at narre deres respektive kærester i stykket til at tro, at de er to fremmede mænd. Uheldigvis kommer de til at klæde om alt for tidligt, selv om det overhovedet ikke giver mening i handlingen. Maskinmesteren, der leder forestillingen, stopper dem, inden de kommer ind på scenen, og der bliver givet signal til at standse op. Men der er så meget forvirring bag scenen, at folkene på snoreloftet – der sandsynligvis heller ikke er bare tilnærmelsesvis ædru – tager fejl af ordren. Fortæppet går ikke ned, men i stedet kommer et nyt bagtæppe ned fra loftet. Pludselig står skuespilleren H.C. Knudsen ikke længere i en stue, men i en skov. Han improviserer en kvik replik om de overraskende nye omgivelser, og publikum er ved at falde om af grin.

Fortæppet går omsider ned. Der bliver en lang pause, før man kan gå videre igen. Men det bliver ikke bedre. Alle både på og bag scenen er nu så nervøse og forvirrede, at man flere gange må stoppe op undervejs. Resultatet udebliver ikke: Så snart forestillingen er slut, bryder en orkan af piften og buh-råb ud. *Elskernes skole* bliver taget af plakaten efter kun denne ene forestilling. Quist og Frydendahl får hver en bøde på 4 rigsdaler. Der kommer til at gå otte år, før københavnernes igen kan høre en opera af Mozart.